

Válka, armáda a stát v raném novověku

se zaměřením na České země v evropském
kontextu před rokem 1648

Mgr. Klára Andresová, Ph.D.

O čem bude řeč?

- Evropské konflikty a české zapojení
- Složení armád „západního“ typu
- Vojenské taktiky
- Verbovací proces
- Práva a povinnosti osob ve vojsku
- Život mužů, žen a dětí u armády
- Vývoj po třicetileté válce
- Raně novověká revoluce ve vojenství
- Šíření vojenské teorie
- Prameny a literatury

Evropské konflikty 16. století

- **Říše:** nábožensky a sociálně motivované konflikty spjaté s reformací:
 - Německá selská válka (1524–1526)
 - Šmalkaldská válka (1546–1547)
 - Augsburský náboženský mír (1555)
- **Francie:** hugenotské války (1562–1598)
- **Itálie:** italské války (1494–1559)
 - Potřeba modernizace pevností → vývin bastionových pevností
- **Nizozemí:** boj proti španělské nadvládě (1568–1648), tzv. osmdesátiletá válka
- **turecká expanze do Evropy:** od 1526
 - mj. dlouhá turecká válka (1593–1606)

Zkušenost obyvatel Českých zemí s válkou

- v 1. polovině 15. století husitské války
- za vlády Matyáše Korvína (2. pol. 15. stol.) zemí několikrát protáhla vojska
- v 16. století v Českých zemích žádné války
- konflikty se vrací na přelomu 16./17. století:
 - 1608 na Prahu táhne vojsko Matyáše Habsburského
 - 1611 Rudolf II. povolává vojsko Pasovských (obsadí část J Čech, táhne do Prahy, kde obraně velí J. M. Thurn)
- 1605 oddíly Č a M hotovosti oblehly Strážnici (v rukou Bočkajovců; v rámci dlouhé turecké války)
- 1606 možná (?) hotovost zasahovala proti rozpuštěným jednotkám císařských žoldnéřů
- 1608 hotovost táhla na Prahu, ale k boji nedošlo
- 1611 se hotovost nevypravila včas, aby zasáhla
- za „dlouhé 16. století“ takřka žádné válečné dění

Třicetiletá válka

- v Českých zemích:
tzv. země dvojího lidu, přes $\frac{3}{4}$ nekatolíků X
oproti tomu katolické vládnoucí elity
- 1609 Rudolfův majestát X katolíky porušován
- po defenestraci nastolena nová vláda fungující
bez Habsburků
- v Říši:
dva mocenské bloky: **Protestantská unie**
(od 1608) a **Katolická liga** (od 1609)
- státy se zapojovaly ve snaze o **zisk větší moci**
a rozšíření území
- první konflikt, který zasáhl takřka **celou Evropu**
- zakončena prvním **mírovým kongresem**
v evropských dějinách (Vestfálský mír)

Armády 16. a první poloviny 17. století

- vojsko bylo v podstatě „městem“ v pohybu
- ve 20. letech 17. století obsahovalo přes **20 tisíc osob**, na počátku 30. let až **100 tisíc** X náročné zásobování způsobilo pokles opět k 20 tisícům
- bojujících z toho jednotky tisíc až cca 40 000
- **1/3 až 2/3 armády tvořil trén**
– nebojová součást vojska složená z mužů, žen i dětí

Základní dělení dobových armád

- pěchota, jezdeckvo, dělostřelectvo, (námořnictvo)
- pěchota: pikenýři, střelci (tzn. arkebuzíři a mušketýři)
- jezdeckvo: lehká jízda, arkebuzíři, kyrysníci, (lancíři)
- na pomezí: dragouni
- zásobovací jednotky, zákopníci, trhovci, řemeslníci, felčáři, formani, kuchařky, ošetřovatelky, ...

Pěchota

Mušketýři

Pikenýři

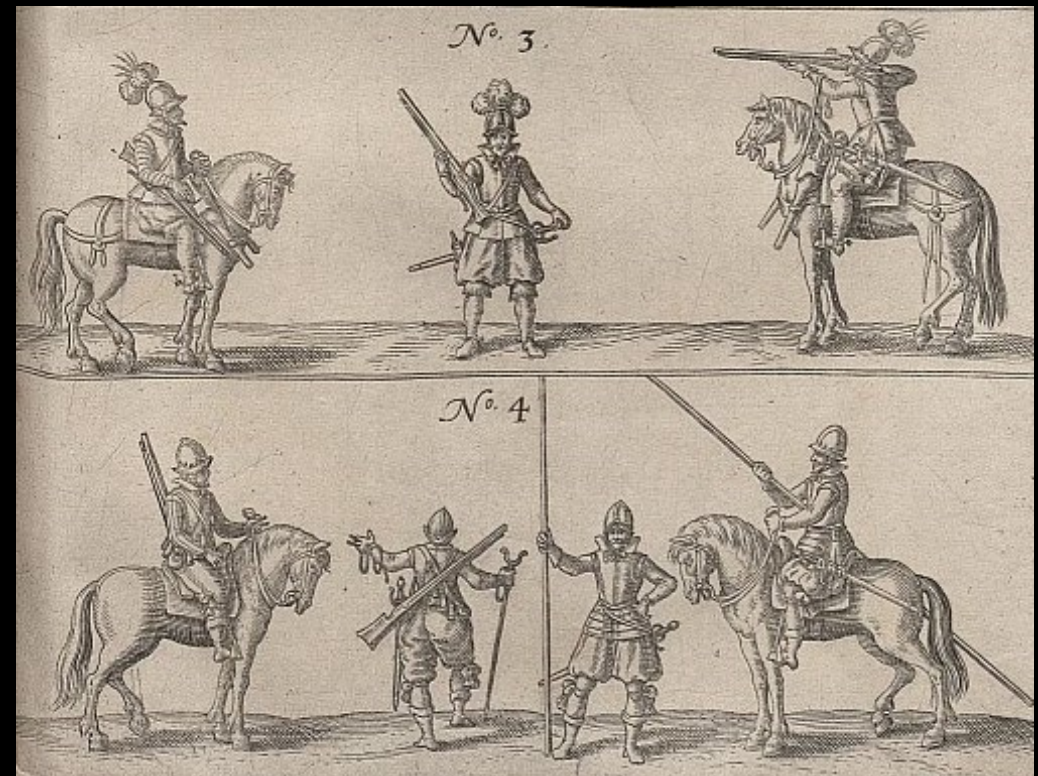

Jezdectvo

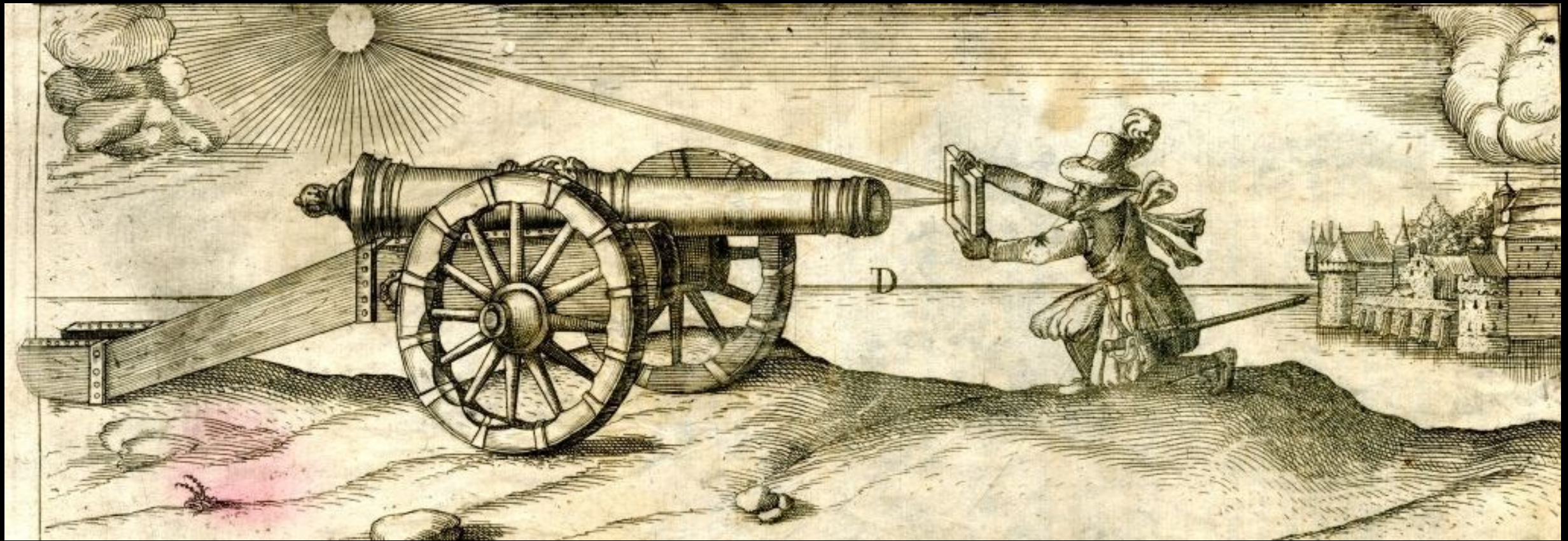
Lancíři, kyrysníci

Arkebuzíři, dragouni

Dělostřelectvo

Struktura a organizace armády

- v čele armády: generálové
- základní organizační jednotka: pluk (plukovník zároveň majitelem)
- vyšší důstojníci: plukovník, podplukovník, vachtmistr

pěchotní pluk

- plný stav vojáků: 1 000–3 000
- **pěchotní praporec** (ideálně 10)
 - *nižší důstojníci: hejtman, lajtnant, fendrich*

jezdecký pluk

- plný stav vojáků: 500–1 000
- **jízdní korneta** (ideálně 10)
 - *nižší důstojníci: rytmistr, lajtnant, kornet*

- **poddůstojníci**
- **vojenští úředníci a další funkcionáři:** kvartýrmistr, proviantmistr, profous, felčar, hurenweibel, ...

Vojenské taktiky

- od přelomu 15. a 16. století úspěšná taktika: **španělská tercie**
 - hluboké čtverce šachovnicově v několika sledech
 - ze Španělska brzy do Habsburské monarchie
- nová taktika vznikla v Nizozemí, které bojovalo proti španělské nadvládě, na konci 16. století: **nizozemské šikování**
 - méně hluboké, menší, pružnější a lépe vycvičené jednotky
 - za třicetileté války inspirativní pro stavovské vojsko
- další vývoj v průběhu války Švédové: **švédské šikování**
 - vycházelo z nizozemského, důraz na palbu
 - Záhy přejímáno dalšími státy
- **lineární taktika** se vyvíjí na konci 17. století

Specifika vojenského stavu

- **vojáci zemské hotovosti nebo žoldnéři**
 - **zemská hotovost:** relikv středověkého válečnictví, vojáci špatně cvičení, špatně placení a bez motivace, na začátku třicetiletá války masově nasazeni naposled
 - **žoldnéři:** najímáni do armády na určitou dobu za finanční odměnu; poté se mohli nechat naverbovat nepřítelem
- **specifická sociální skupina** s vlastními rituály, hodnotami, písněmi i slangem
- **uniformy** dosud výjimečné, přesto se vizuálně odlišovali
- **motivace pro vstup k vojsku:** ekonomická nouze, touha po životní změně, „příslušnost“ k vojsku od narození
- **zisk proviantu:** zásobovací jednotky X trhovci

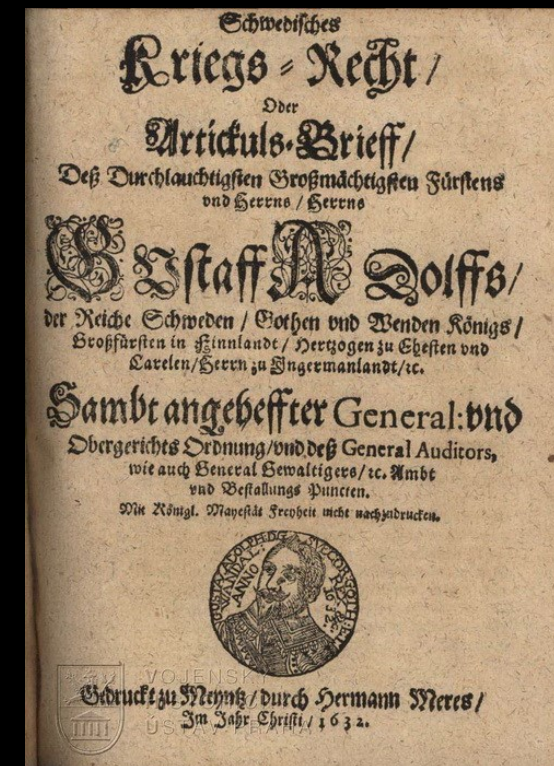
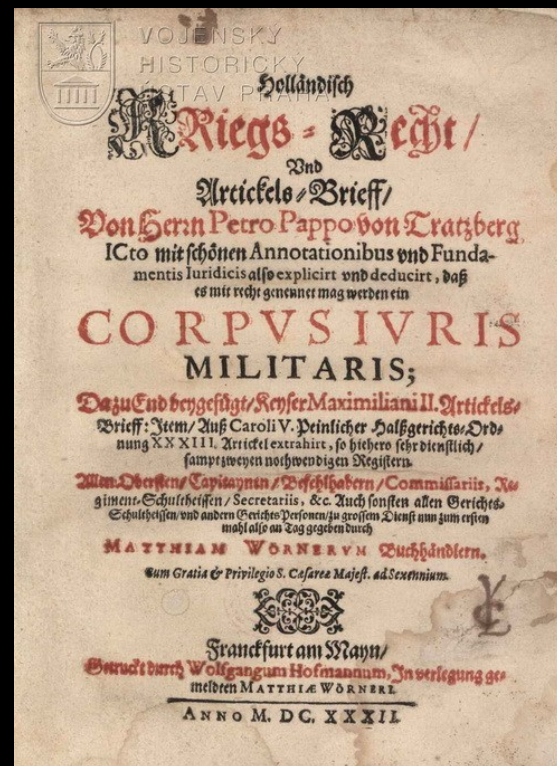
Jak se dostat k vojsku

- velitel vojska udělil verbovací patent
- plukovník vyslal verbíře do kraje s hustým osídlením a živou dopravou
- verbíř vyvěsil veřejně patent, nechal vybubnovat informaci o verbování; verbovalo se též v hospodě
- pokud nebyla nouze, verbíři hleděli na věk a zdravotní stav uchazečů
- verbíři zapsali rekruta do seznamu a dali mu *laufgeld*, aby se dostavil na *mustrplac*
- *mustrplac* zůstal otevřený několik dní, poté se rozdělila výzbroj, proběhla kontrola, četly se řády, byli představeni důstojníci, vojáci skládali přísahy

Prameny I: Vojenské řády

- normativní pramen, avšak ne zcela závazný: sloužil plukovníkům spíše jako inspirační zdroj
- v německém kulturním prostředí po roce 1632 opakovaně vyšly tiskem řády Maxmiliána II. (1527–1576) a Gustava II. Adolfa (1594–1632)

Práva a povinnosti vojáků I

- právo dostávat žold X platby se často opožďovaly, vojáci proto rabovali
- existují zmínky o dobrých dodávkách žoldu; možnost **pozvedat morálku** dřívějším žoldem
- povinnosti stanovují vojenské příručky a řády: Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa
- poslouchat plukovníka a Boha
- mít zbraň vždy připravenou k použití
- zákaz podvádět u mustruňku
- při kvartýrování se chovat slušně k hostiteli
- zákaz opilství

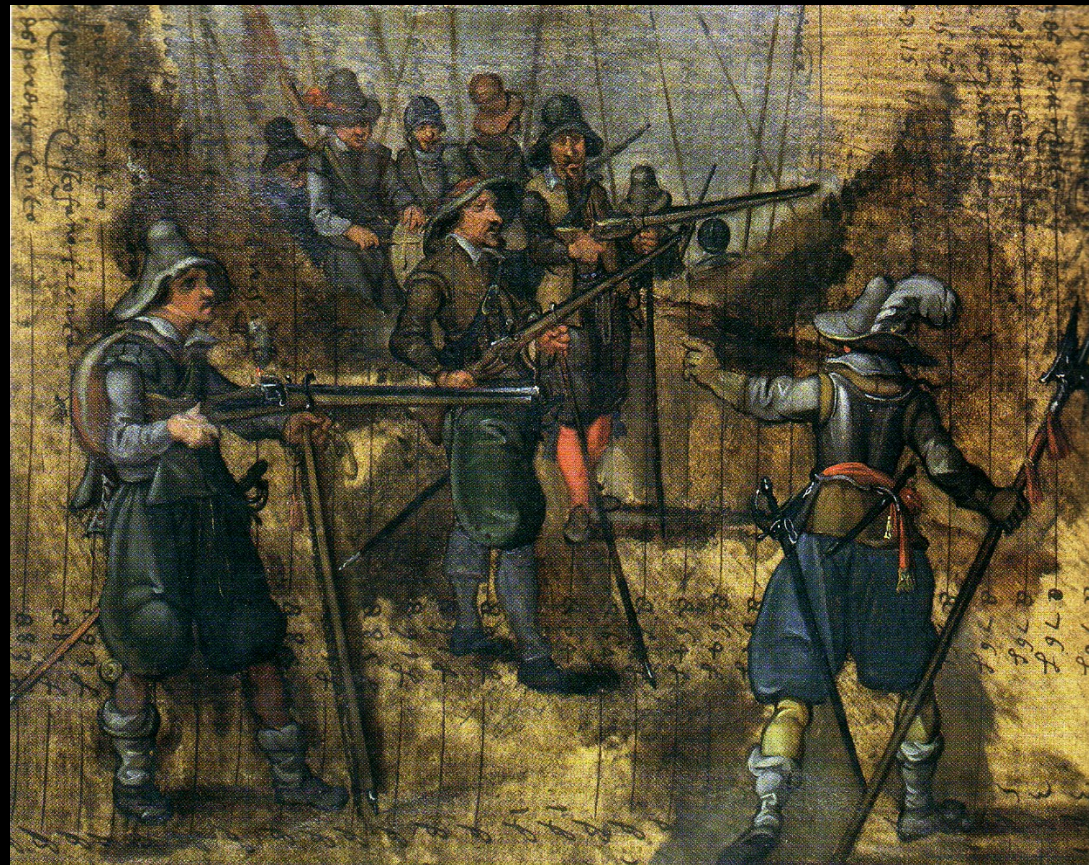
Práva a povinnosti vojáků II

- **neobtěžovat** těhotné, staré a církevní osoby + zákaz vraždit bezbranné
- **nepoškozovat** kostely, špitály atp.
- **nezbíhat**, neopouštět přidělené místo, vykonávat rozkázané práce
- **zákaz rvát se**, bez dovolení **plundrovat**
- **zákaz nedorazit na hlídku**, opustit ji, usnout při ní nebo střílet, zapomenout či změnit heslo, vyvolat **poplach** bezdůvodně
- při tažení vícero národností **nerozpoutávat spory**
- **zákaz bránit profousovi** ve výkonu činnosti, **zákaz obtěžovat katy, trhovce**
- **zákaz nosit barvy nepřítele**

Vojáci

- vojáci se nacházeli **v táborech nebo na tažení**, mnozí prošli po Evropě tisíce kilometrů
- v táborech **cvičili**, cca každou 3. noc drželi 1–2 hodiny dlouhé **hlídky**
- **volný čas** trávili na tržišti nebo hraním hazardních her, které však byly zakázané
- ve vojenských táborech byla **špatná hygiena** – víc vojáků zemřelo na nakažlivé nemoci než na bitevní zranění

Prameny II: Autobiografické texty

- H. J. Ch. von Grimmelshausen: *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* (1668)
 - román s autorbiograf. prvky, autor se v dětství dostal k vojsku u něž zůstal do konce války
- deník žoldnéře Petera Hagendorfa, objeven 1988, vydán 1993 Janem Petersem
 - Hagendorf narozen kolem 1600 v Zerbstu; dochovaný deník pokrývá jeho působení u vojska 1625–1649

Ženy ve vojsku

- v armádách trhovkyně, partnerky nebo manželky vojáků a prostitutky
- je **obtížné stanovit hranici** mezi a) manželkami, b) partnerkami vojáků a c) prostitutkami
- sociální postavení partnerky vojáka záviselo na postavení jejího partnera, méně na jejím rodinném stavu → prakticky **stejná pozice manželek a partnerek**
- prostitutkami mohly být i manželky či partnerky vojáků – jednalo se o přivýdělek

Ženy ve vojsku

- deník žoldnéře Petera Hagendorfa popisuje i život jeho dvou žen a deseti dětí
- **Grimmelshausen**: mj. postava Libušky (Kuráže) → vystřídá nejrůznější role ženy u vojska
- nutnost vykonávat činnosti pro ženu v civilu neobvyklé: nošení nákladů, opevňovací práce, plundrování, krádeže
- X tradiční „ženské“ práce: vaření, praní, šití, úklid, péče o nemocné (recipročně)
- **Hurenweibel** – starší, zkušený a vycvičený voják, dával rozkazy ženám a dětem hlavně na tažení, staral se o jejich bezpečí

Děti ve vojsku

- Grimmelshausen v dětství odvečen k vojsku, tam pomocné práce, a pak kariéra vojáka → podobný osud i jeho postavy Simplicius a Libuška
- **chlapci se mohli stát vojáky cca od 17 let** → mladší lhali o věku
- **náctiletí jako sluhové, pomocné práce, péče o zvířata**
- mnoho dětí na tažení narozeno → u vojska i porodní báby
- **křty v městech a vesnicích při tažení** → kmotry tamní měšťané, důstojníci, vojenští úředníci a jejich ženy
- z 10 dětí PH se konce války dožily 2

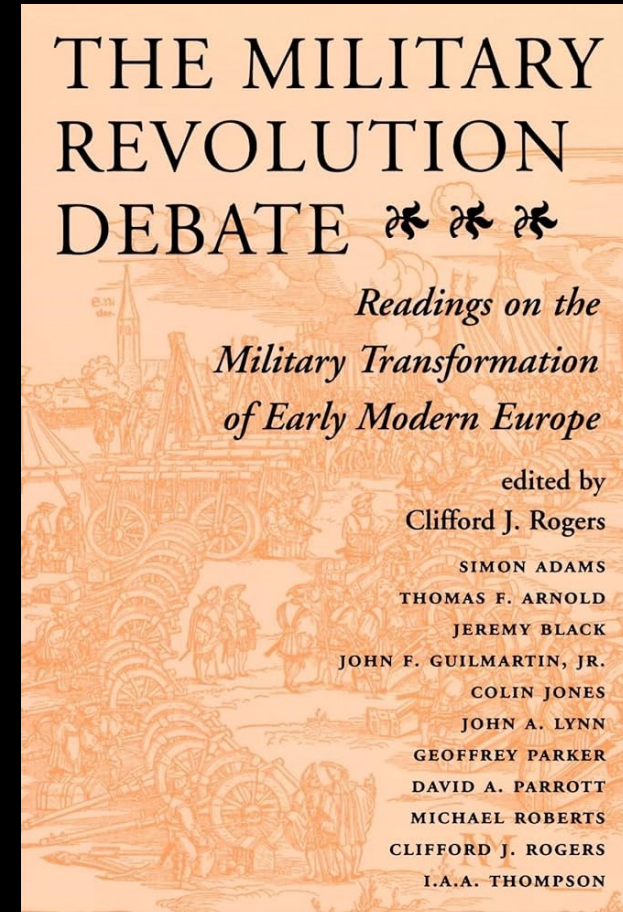
Vývoj po třicetileté válce

- 1648 po uzavření míru začátek přerodu z žoldnéřské na císařskou stálou armádu:
 - 9 pěších, 9 jízdních a 1 dragounský nebyly rozpuštěny
 - stálá armáda oporou absolutistické vlády
 - vzhledem k potřebě ubytovat dlouhodobě vojáky stavba kasáren, invalidoven
 - zřizování zásobovacích a dalších podpůrných jednotek X naopak regulace žen u vojska
 - standardizace výcviku, hodností, řádů, zavedení uniforem
- postupně mizí pikenýři v souvislosti se zavedením bajonetu (poslední 1/4 století)
- vývoj je vojenskými příručkami reflektován s velkým zpožděním

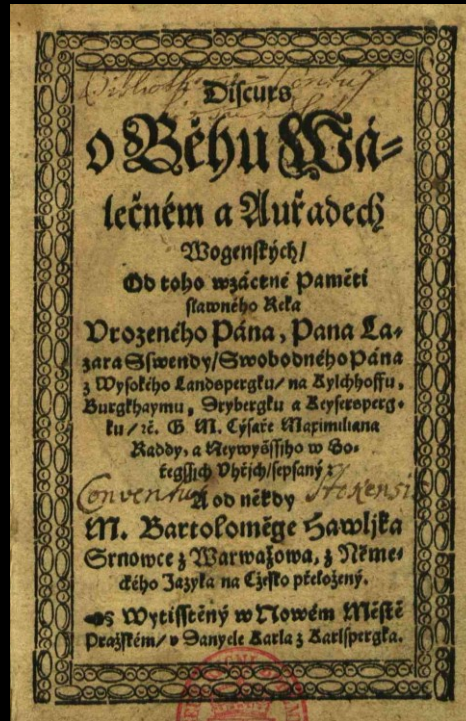
Raně novověká revoluce ve vojenství

- 1955 přednesl **Michael Roberts** v Belfastu inaugurační přednášku:
The Military Revolution 1560–1660
- 4 základní pilíře teorie:
 - změny v taktice
 - změny ve strategii
 - postupný vznik stálých armád místo žoldněřských vojsk
 - celospolečenské důsledky změn ve vojenství
- 1. reakce až 1976 **Geoffrey Parker**:
The 'Military Revolution, 1560–1660' – A Myth?
 - v rámci reformních změn důraz na bastionové pevnosti
- akademická diskuze: Michael Duffy, David Parrott, Jeremy Black a další

Prameny III: Vojenské příručky

Naučné publikace, které se zabývaly vojenskou správou, vojenským uměním nebo vojenskou matematikou, pevnostním stavitelstvím, případně válečnou pyrotechnikou. O daných tématech pojednávaly z obecného hlediska, nebo se zaměřovaly na konkrétní typ vojska. Tyto příručky byly obecně pojatými texty s mezinárodní platností, které nebyly pro dobové vojevůdce závazné, ale představovaly doporučení, jak postupovat při řešení obecných i specifických problémů tehdejšího vojenství a válečnictví.

- v Českých zemích:
 - **několik rukopisů:**
 - *Instrukcí vojanská* Zikmunda Chotka z Chotkova (1593)
 - *Kriegsdiscurs über der hochlöblichen Cron Böhmen Landtdefension* Jindřicha Hýzrla z Chodů (po 1615)
 - **vytištěna zde pouze jedna:** překlad knihy od Lazara von Schwendi *Kriegs Discurs* (1618)
 - **důvod:** dostatečný import knih z německých knižních veletrhů + obvyklá znalost němčiny mezi cílovou skupinou čtenářů

Šíření vojenské teorie

1. vojenský výcvik nových rekrutů
2. seznámení se s vojenskými novinkami v praxi při střetu armád
3. přinesení novinek vojáky (především důstojníky), kteří mění zaměstnavatele
4. výuka ve vojenských školách
5. četba vojenských příruček

Základní literatura

- Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka 1618–1648: Obraz doby* (2000, 2023)
- Peter WILSON, *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War* (2009)
- Peter WILSON, *Iron and Blood: A Military History of the German-Speaking Peoples since 1500* (2023)
- Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (2001)
- Petr WOHLMUTH, *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce* (2015)
- Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů: Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550-1750* (2015)
- Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: Sociohistorické črty* (2008)
- Radek FUKALA, *Třicetiletá válka 1618–1648* (2018), dva díly
- Clifford J. ROGERS, *The Military Revolution Debate: Readings on the military transformation of early modern Europe* (1995)
- z hlediska archeologie konfliktů: Václav MATOUŠEK ad.
- z hlediska dopadů na civilní obyvatelstvo: Jan KILIÁN, Marek ĎURČANSKÝ, Tomáš STERNECK ad.
- z hlediska politiky a diplomacie: Václav BŮŽEK, Kateřina PRAŽÁKOVÁ ad.

Děkuji za pozornost!

Mgr. Klára Andresová, Ph.D.
Masarykův ústav AV ČR, v.v.i.
andresova@mua.cas.cz